

ARKEOLOJİ ALANINDA BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

Doç. Dr. Şehnaz ERASLAN

yaz
yayınları

Arkeoloji Alanında Bilimsel Araştırmalar

Doç. Dr. şehnaz ERASLAN

yaz
yayınları

2026

Arkeoloji Alanında Bilimsel Araştırmalar

Yazar: Doç. Dr. Şehnaz ERASLAN

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8574-99-9

Mart 2026 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Unesco Dünya Miras Sisteminde Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi: Kavramsal Çerçeve, Kurumsal İşleyiş ve Tehdit Dinamikleri	1
<i>Şehnaz ERASLAN</i>	

Dünya Mirası Arkeolojik Alanlarında Üstün Evrensel Değer Temaları: Türkiye Örneği.....	17
<i>Şehnaz ERASLAN</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

UNESCO DÜNYA MİRAS SİSTEMİNDE TEHLİKE ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS LİSTESİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, KURUMSAL İŞLEYİŞ VE TEHDİT DİNAMİKLERİ

Şehnaz ERASLAN¹

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 194 üye devletiyle eğitim, bilim, kültür ve iletişim alanlarında uluslararası iş birliğini kurumsal mekanizmalar aracılığıyla geliştirmeyi ve bu yolla barış ile güvenliğe katkı sunmayı amaçlayan bir Birleşmiş Milletler kuruluşudur. UNESCO’nun 1972 tarihli “*Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmesi*” (Sözleşme), uluslararası kültürel miras hukukunun en etkili ve en geniş katılımlı sözleşmelerinden biri olarak kabul edilmektedir (UNESCO,1972).

Sözleşme, istisnai değeri olan kültürel ve doğal varlıkların “Üstün Evrensel Değer” (ÜED) taşıdığı kabulü üzerine inşa edilmiştir (Cleere,1996; Jokilehto,2006;Francioni, 2008; Labadi, 2012).Sözleşme’yi onaylayan her Taraf Devlet, öncelikle Dünya Miras Listesi’ne aday gösterilebileceği miras alanlarını içeren bir Geçici Liste hazırlamaktadır. Ardından her yıl bu Geçici Liste’de yer alan alanlardan birini Dünya Miras Listesi’ne kaydedilmek üzere aday göstermektedir. Dünya Miras Komitesi (Komite) ise söz konusu alanları ÜED, Bütünlük ve

¹ Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-1874-9488.

Özgünlük gibi kriterler çerçevesinde değerlendirerek kaydetme, iade etme, erteleme ya da kaydetmeme yönünde karar almaktadır (UNESCO,2025a).

Dünya Miras Listesi, ÜED'e sahip miras alanlarının uluslararası düzeyde tanınmasını ve görünürlük kazanmasını sağlayan temel araçtır.Bir alanın Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi alanın Uluslararası boyutta korunmasını ve bütünlüğünün sürdürülmesini sağlamayı amaçlamakta aynı zamanda taraf devlete uluslararası prestij kazandırmaktadır (Meskell, 2012).

Buna karşılık Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı bir alanın ÜED'inin ciddi ve belirlenmiş tehditlerle karşı karşıya kalması durumunda Komite tarafından işletilen bir izleme ve müdahale mekanizmasıdır (UNESCO,2025a). Bu mekanizma, ilgili alanın acil koruma gereksinimlerine dikkat çekmeyi, taraf devleti düzeltici önlemler geliştirmeye yönlendirmeyi ve uluslararası toplumu teknik ve mali destek sağlamaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Buzzini ve Condorelli, 2008). Nitekim Sözleşme'nin Uygulama Rehberi'nde de belirtildiği üzere, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilen alanlar Dünya Miras Fonu'ndan mali destek talebinde bulunabilmekte ve bu durum söz konusu listenin uygulamaya yönelik bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır (UNESCO,2025a, para. 189).Komite, her yıl, Dünya Miras Listesi'nde yer alan ve ciddi tehditlerle karşı karşıya bulunan alanların Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne alınmasını, listede tutulmasını veya listeden çıkarılmasına ilişkin kararlar vermektedir.

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, Sözleşme'nin 11(4). Maddesinde düzenlenmiştir (UNESCO,1972). Buna göre tehdit altında bulunan alanların ayrı bir listede izlenmesini öngörülmektedir. Hukuki düzeyde bu mekanizma, erken uyarı

sistemi, uluslararası dikkat ve düzeltici önlemlerin uygulanması için araç üretmeyi amaçlamaktadır (UNESCO, 2025a, paras.177-191). Ancak uygulamadaki işleyiş, kimi zaman bu teknik çerçevenin ötesine geçmekte ve diplomatik müzakere süreçleri, temsil dengeleri ve küresel yönetim dinamikleriyle iç içe geçmektedir (Meskell, 2018).

Silahlı çatışma, savaş, doğal afetler, kirlilik, kaçak avcılık, kontrolsüz kentleşme ve denetimsiz turizm gelişimi, Dünya Miras alanları açısından başlıca sorunları oluşturmaktadır. Uygulama Rehberi'ne göre bir alanın Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilebilmesi için karşı karşıya olduğu tehditler “belirlenmiş tehlike” veya “potansiyel tehlike” kategorilerinden biri kapsamında değerlendirilmektedir (UNESCO, 2025a, paras.179-180).

Komite, 43. oturumunda (Bakü, 2019), bir alanın Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesinin amacının, taraf devletin karşı karşıya bulunduğu zorlukları etkin biçimde ele alabilmesine yardımcı olmak üzere uluslararası desteği seferber etmek olduğunu hatırlatmıştır. Bu süreç, Dünya Miras Merkezi ve Danışma Organları ile işbirliği içinde, alan için “arzu edilen korunma durumuna” ulaşmayı hedefleyen düzeltici önlemler programının geliştirilmesini içermektedir (UNESCO, 2025a, para. 183).

Son yirmi yılda devletlerin artan diplomatik müdahalesi, Dünya Miras Komitesi'nin listeleme ve Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydetme kararlarının yalnızca teknik değerlendirmelere dayanmadığı yönünde güçlü bir akademik literatürün oluşmasına neden olmuştur (Hølleland, Hamman & Phelps, 2018). Bu çerçevede Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, bir koruma ve izleme mekanizması olmasının yanı sıra, bazı durumlarda ilgili devletin uluslararası prestijinin

zedelenmesiyle ilişkilendirilen bir araç olarak da kamuoyu ve akademik literatürde tartışılmaktadır.

Literatür, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin teknik koruma mekanizması mı yoksa diplomatik müzakere alanı mı olduğu sorusu etrafında şekillenmektedir. Bir yandan mekanizma, ÜED'in korunmasına yönelik bir zorunluluk üretmekte diğerk yandan devletlerin ulusal prestij algısı nedeniyle listeye girme süreçleri politik hassasiyet taşımaktadır (Brown vd., 2019). Bu durum, koruma ile egemenlik, teknik değerkendirme ile siyasi takdir, ulusal çıkar ile küresel sorumluluk arasındaki gerilimleri görünür kılmaktadır.

Bununla birlikte Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin işlevi yalnızca siyasallaşma tartışmaları üzerinden okunmamalıdır. Özellikle çatışma sonrası yeniden inşa süreçlerinde ve çevresel tehditlere karşı koruma kapasitesinin artırılmasında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin katalizör rolü oynadığı görölmektedir (Rössler, 2006; Bandarin&vanOers, 2012).

Bu alışma, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ni kavramsal çerçevesi, karar alma süreçlerinin kurumsal yapısı ve listeye kaydedilme gerekçeleri bağlamında incelemektedir. Tanımlayıcı bir yaklaşımla yürütölen araştırma, listenin işleyişini ve koruma mekanizmasını somut örnekler üzerinden ortaya koymayı; bu kapsamda listede yer alan miras alanlarının karşı karşıya bulunduğu başlıca tehditleri değerkendirmeyi amaçlamaktadır.

2. HUKUKİ ÇERÇEVE

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin hukuki dayanağı Sözleşme'nin 11.(4) Maddesine dayanmaktadır. Bu madde, ÜED'i ciddi ve belirlenmiş tehdit altında bulunan

alanların ayrı bir listede izlenmesini öngörmektedir (UNESCO,1972,md.11).Uygulama Rehberi, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi’ne kaydedilme koşullarını kültürel ve doğal varlıklar bakımından ayrı ayrı düzenlemekte ve her iki kategori için “belirlenmiş tehlike” ile “potansiyel tehlike” ayrımını açık biçimde tanımlamaktadır (UNESCO, 2025a, paras. 179–180).

Buna göre kültürel varlıklar açısından belirlenmiş tehlike; malzeme ve yapıdaki ciddi bozulmalar, mimari ve kentsel bütünlüğün ağır biçimde zedelenmesi, kentsel veya kırsal mekânın bozulması, tarihsel ve kültürel özgünlüğün önemli ölçüde kaybı gibi niteliklerle değerlendirilmektedir.

Potansiyel tehlike ise;miras alanının hukuki statüsünde koruma düzeyini azaltacak değişiklikler yapılması, koruma politikasının bulunmaması, bölgesel ve kentsel planlama uygulamalarının tehdit oluşturabilecek etkileri, silahlı çatışmanın ortaya çıkması, iklimsel, jeolojik veya diğer çevresel faktörlerin tehdit oluşturabilecek etkileri olarak değerlendirilmektedir.

Doğal varlıklarda belirlenmiş tehlike, alanın ÜED’ini oluşturan türlerin popülasyonunda doğal (hastalık) veya insan kaynaklı (kaçak avcılık) faktörler nedeniyle ciddi bir azalma meydana gelmesi, insan yerleşimi, alanın önemli bölümlerini sular altında bırakan rezervuarların inşası, pestisit, gübre kullanımı gibi sanayi ve tarımsal gelişmeler, madencilik, kirlilik, ağaç kesimi gibi ciddi bozulmaları kapsamaktadır. Potansiyel tehlike ise; yasal koruma statüsünde değişiklik yapılması, alanı tehdit edebilecek planlanan kalkınma projeleri, silahlı çatışmanın ortaya çıkması, yönetim planı veya yönetim sisteminin bulunmaması, iklimsel ve jeolojik faktörleri içermektedir (UNESCO,2025a, paras.179-180).

2.1. Karar Alma Mekanizmasının Yapısal Analizi

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne ilişkin kararlar, hukuki düzenlemeler, teknik uzmanlık değerlendirmeleri ve devletlerarası müzakere süreçlerinin iç içe geçtiği çok katmanlı bir yapı içerisinde şekillenmektedir. Bu yapı analitik olarak teknik, yönetsel ve politik olmak üzere üç düzeyde incelenebilir.

Teknik düzey, sürecin uzmanlık temelli aşamasını oluşturur. Bu aşamada Taraf Devletler tarafından Dünya Miras Merkezi'ne sunulan *State of Conservation* (SOC) raporları, belirleyicidir (UNESCO, 2025a, paras. 169–176). Alanın ÜED üzerindeki mevcut veya potansiyel tehditler, özgünlük ve bütünlük koşulları ile yönetim sisteminin etkinliği bu raporlar aracılığıyla analiz edilir.

Bu teknik sürecin önemli araçlarından biri Reaktif İzlemeve buna bağlı olarak gerçekleştirilen Reaktif Misyon incelemeleridir (UNESCO, 2025a, paras. 169–176). Reaktif misyonlar, alanın ÜED'i üzerinde ciddi tehdit bulunduğu durumlarda Komite'nin ilgili danışma organlarının sahada gerçekleştirdiği incelemelerdir. Bu misyonlar, yerinde gözlem, paydaş görüşmeleri ve teknik analizler yoluyla alanın koruma durumuna ilişkin bağımsız ve ayrıntılı bir değerlendirme üretir. Elde edilen bulgular, Komite kararlarının temel teknik dayanağını oluşturur ve kimi durumlarda alanın Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi veya listede tutulması yönünde belirleyici rol oynar (UNESCO,2025a,paras.175-176).

Yönetsel düzey, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilen alanlar için düzeltici önlemlerin ve listeden çıkarılma için arzu edilen koruma durumunun tanımlandığı aşamayı ifade eder (UNESCO, 2025a, para. 183 vd.). Bu süreçte belirlenen hedefler ve göstergeler aracılığıyla

alanın performansı izlenir ve Taraf Devlet düzenli raporlama yoluyla ilerlemeyi belgelendirir. Bu yönüyle Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, belirli bir statü tespiti yapmanın ötesinde, ölçülebilir hedeflere dayalı bir izleme ve performans değerlendirme rejimi niteliği taşımaktadır.

Politik düzey ise nihai kararın Komite tarafından alındığı aşamadır. Komite, danışma organlarının teknik önerilerini değiştirme, yumuşatma ya da erteleme yetkisine sahiptir. Bu durum, karar alma sürecinin teknik uzmanlıkla sınırlı kalmadığını, devletler arası diplomatik müzakerelere açık olduğunu göstermektedir (Brown vd., 2019). Meskell (2018), Komite kararlarında zamanla artan bir siyasallaşma eğilimine dikkat çekmekte, temsil ve oy dinamiklerinin bazı durumlarda teknik değerlendirmelerden farklı sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır.

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne ilişkin karar alma mekanizması hukuki düzenlemelerle tanımlanan çerçeve, uzmanlık temelli teknik analiz ve reaktif misyon incelemeleri ile devletler arası müzakereye açık politik karar sürecinden oluşan üçlü bir yapıya sahiptir. Bu çok katmanlı yapı, Dünya Miras rejiminin teknik uzmanlık sistemi, yönetsel izleme mekanizması ve uluslararası diplomatik platform olarak işlediğini göstermektedir.

2.2. Ulusal Yetki Alanı ve Uluslararası Koruma Rejimi

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin kurumsal çerçevesi, mirasın korunmasına ilişkin devlet sorumluluğu ile uluslararası denetim ve müdahale mekanizmaları arasındaki hassas ilişkiyi görünür kılmaktadır. Sözleşme, miras alanlarının korunmasında birincil sorumluluğun Taraf Devletlere ait olduğunu açıkça belirtmekle birlikte, ÜED taşıyan alanların uluslararası toplumun ortak ilgi alanı olduğunu da

vurgulamaktadır. Bu ikili yapı, koruma yetkisinin tamamen iç hukuk alanına bırakılmadığını uluslararası izleme, raporlama ve gerektiğinde müdahale süreçleriyle tamamlandığını göstermektedir (UNESCO, 2025a, paras. 172–176, 177–191).

Bir alanın Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi, teknik olarak ÜED'in ciddi tehdit altında olduğunun tespiti anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bu karar, dolaylı biçimde ilgili devletin koruma kapasitesinin, yönetim etkinliğinin veya uygulama performansının uluslararası düzeyde değerlendirildiğini de ortaya koyar. Bu yönüyle Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, klasik egemenlik anlayışının ötesinde, koruma yükümlülüğünün uluslararası denetime açık bir sorumluluk alanı hâline geldiği bir yönetim modelini yansıtmaktadır.

Harrison (2013), mirasın günümüzde giderek ulusal sınırları aşan bir yönetim alanına yerleştğini ve küresel ölçekte düzenlenen bir politika sahası oluşturduğunu ileri sürmektedir. Benzer biçimde Labadi (2012), Dünya Miras rejiminin kültürel ve doğal mirası uluslararası standartlar, performans göstergeleri ve raporlama mekanizmaları aracılığıyla yöneten bir sistem haline geldiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, devlet egemenliğini ortadan kaldıran bir araç olmaktan ziyade, devlet sorumluluğunu uluslararası şeffaflık, hesap verebilirlik ve teknik izleme mekanizmalarıyla ilişkilendiren bir koruma çerçevesi olarak değerlendirilebilir.

3. TEHLİKE ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS LİSTE'SİNDEKİ ALANLAR

Dünya Miras Listesi, Dünya Miras Komitesi tarafından ÜED taşıdığı kabul edilen kültürel ve doğal miras varlıklarını içermektedir. Güncel verilere göre Dünya miras Listesi'nde

toplam 1248 miras alanı yer almaktadır. Bunların 972'si kültürel, 235'i doğal ve 41'i karma nitelik taşımaktadır (UNESCO,2026).

Aynı tarih itibarıyla 53 miras alanı Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nde yer almaktadır. Bu alanlar, ÜED'ini etkileyen ciddi tehditler nedeniyle yoğun izleme ve uluslararası koruma süreçlerine tabi tutulmaktadır (UNESCO,2025b).

47 COM 8C.1 kodlu taslak karar, Dünya Miras Komitesi'nin 47. oturumu kapsamında Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı miras alanlarının koruma durumuna ilişkin raporların kapsamlı bir incelemesini yansıtmaktadır (UNESCO,2025c).

Bu analizler, ÜED'e ilişkin tehditlerin güncel durumunu ve koruma tedbirlerinin uygulanma süreçlerini belgeleyerek Komite'nin değerlendirme altyapısını oluşturmaktadır.

Karar metni doğrultusunda Komite, 53 miras alanının mevcut koruma durumunu göz önünde bulundurarak bunların Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nde kalmasının sürdürülmesine karar vermiştir. Bu bağlamda listeye dâhil edilen doğal ve kültürel miras varlıkları, Komite tarafından risk değerlendirmesi, izleme ve uzman raporları temelinde ciddi tehditler altında bulunduğu belirlenen alanlar olarak tanımlanmaktadır.

Karar kapsamındaki alanlar arasında Afganistan'daki Bamiyan Vadisi'nin Kültürel Peyzağı ve Jam Minare'si gibi kültürel varlıklar; Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki Garamba, Kahuzi-Biega, Okapi Yaban Hayatı Koruma Alanı ve Virunga Milli Parkı gibi doğal miraslar; Yemen, Suriye ve Filistin gibi çatışma bölgelerinden miras alanları; ayrıca Viyana Tarihi Merkezi, Panama'nın Karayip Yakasındaki Tahkimatlar ve Romanya'nın RoşiaMontană Madencilik Peyzağı gibi farklı coğrafi bağlamlara yayılmış 53 miras alanı yer almaktadır.

Bu karar, Komite'nin yıllık koruma durum değerlendirmeleri ile uzman önerilerini bir araya getirerek alanın Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nde tutulmasını stratejik olarak sürdürme iradesini göstermektedir. Kararın bu yönü, Dünya Miras sisteminin uluslararası koruma rejimi içinde risk algısı, önceliklendirme ve izleme mekanizmalarını nasıl işlettiğine dair somut bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Komite, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı alanların Koruma Durumu'na ilişkin değerlendirmeleri sonucunda, ilgili oturumda üç miras alanının Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nden çıkarılmasına karar vermiştir. Bu kapsamda Mısır'daki Abu Mena, Libya'daki Ghadamès Eski Kenti ve Madagaskar'daki Atsinanana Yaęmur Ormanları Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nden çıkarılmıştır. Söz konusu karar, bu alanlar için daha önce belirlenen düzeltici önlemlerin hayata geçirildiğini ve listeden çıkarılma için tanımlanan arzu edilen koruma durumuna ulaşıldığının Komite tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Bu gelişme, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin kalıcı bir statü oluşturmadığını izleme, performans değerlendirmesi ve koruma hedeflerine dayalı dinamik bir mekanizma niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilen alanlar bütüncül biçimde incelendiğinde, tehditlerin tek bir nedene indirgenemeyeceği siyasal, çevresel, ekonomik ve yönetsel dinamiklerin kesişiminde ortaya çıkan çok katmanlı süreçlerin belirleyici olduğu görölmektedir. Bu çerçevede listeye kaydedilme gerekçeleri dört ana eksen altında değerlendirilebilir: silahlı çatışma ve güvenlik kaynaklı riskler, çevresel ve ekolojik tehditler, kentsel gelişim ve ekonomik kalkınma baskısı, yönetsel ve kurumsal yetersizlikler. Bu kategoriler, ÜED'in hem doğrudan fiziksel

tahribat hem de yönetişim kapasitesindeki zayıflıklar aracılığıyla tehdit altına girebildiğini göstermektedir.

Güncel dağılım verileri, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ndeki alanların yaklaşık yüzde altmıştan fazlasının Arap Devletleri ve Afrika bölgelerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (UNESCO,2025c).Bu yoğunlaşma, özellikle Suriye, Yemen, Libya ve Irak'ta yaşanan silahlı çatışmalar ve siyasal istikrarsızlık ile ilişkilidir. Orta Afrika Cumhuriyeti ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti örneklerinde ise kaçak avcılık, silahlı grupların varlığı ve zayıf koruma altyapısı belirleyici olmaktadır.

Avrupa ve Kuzey Amerika'da Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmeler daha çok kentsel gelişim baskısı ve çevresel bozulma ile bağlantılıdır. Viyana Tarihi Merkezi ve Everglades Milli Parkı örneklerinde planlama kararları ve ekolojik değişimler ön plana çıkmaktadır. Latin Amerika'da ise tehditler ağırlıklı olarak madencilik faaliyetleri, ormansızlaşma ve ekosistem tahribatı çerçevesinde ortaya çıkmaktadır (UNESCO,2025b).

Bu bölgesel dağılım, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin işleyişinin teknik koruma ölçütleriyle sınırlı kalmadığını jeopolitik kırılganlıklar, yönetim kapasitesi ve küresel eşitsizliklerle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Nitekim Hølleland, Hamman ve Phelps (2018), Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilme süreçlerinin küresel güç ilişkileri, kalkınma düzeyi ve idari kapasite farklılıklarıyla da yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan Dünya Miras Merkezi tarafından *Implementing New Visions: A Guidebook for Action on the List of World Heritage in Danger* başlıklı çalışma, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin işlevini yeniden değerlendiren ve

uygulamaya d6n6k 6neriler geliştiren bir politika kılavuzu niteliğindedir. Rehber, listenin kamuoyundaki algısının 6oğu zaman “olumsuz” ya da “yaptırım odaklı” bir araç olarak şekillendiğine dikkat çekmekte ve bu algının d6n6řt6r6lmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda rehber, iletişim stratejilerinin g6lendirilmesi, yerel toplulukların ve gençlerin karar s6relerine daha etkin biçimde d6hil edilmesi, başarı hik6yelerinin g6r6n6r kılınması ve çok paydaşlı iş birliği modellerinin geliştirilmesi gibi 6neriler sunmaktadır (UNESCO,2024).

4. SONUÇ

Tehlike Altındaki D6nya Miras Listesi, S6zleşme’nin kriz anlarında devreye giren 6zel m6dahale mekanizması olarak tasarlanmış olmakla birlikte, g6n6m6zde k6resel miras y6netişiminin en karmaşık ve çok katmanlı araçlarından biri h6line gelmiştir. Bu alışma, mekanizmayı kavramsal temelleri, karar alma s6releri ve listeye girme nedenleri 6zerinden analiz etmektedir.

Kavramsal d6zeyde Tehlike Altındaki D6nya Miras Listesi, miras alanlarının sahip olduğu 6ED’in korunmasını merkeze almaktadır. Bu değerin s6rd6r6lmesi, 6zg6nl6k, b6t6nl6k ve etkin y6netim ilkeleri temelinde değerlendirilmektedir.

Listedeki 6rnekler incelendiğinde, tehlikenin çok boyutlu olduğu g6r6lmektedir. Silahlı atışma vakaları k6lt6rel yıkımın en dramatik biçimini temsil ederken, doğal alanlarda iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı artan bir risk fakt6r6 olarak 6ne çıkmaktadır. Kentsel gelişim baskısı ve ekonomik kalkınma projeleri ise 6zellikle tarihi kent merkezlerinde 6st6n evrensel değer ile doğrudan çatışabilmektedir. Ayrıca baēı alanlarda doğrudan fiziksel zarar olmaksızın y6netimsel

yetersizliklerin listeleme gerekçesi oluşturması, Tehlike Listesi'nin kapasite geliştirme aracı olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Bu bulgular birlikte ele alındığında, Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'nin üç temel işlev üstlendiği grlmektedir. İlk olarak mekanizma, fiziksel ve çevresel tehditler karşısında uluslararası dikkat ve destek mobilizasyonu sağlayan bir kriz müdahale aracı niteliği taşımaktadır. İkinci olarak yönetim planlarının güçlendirilmesi ve kurumsal kapasitenin artırılması yönünde baskı üreterek yönetsel reform sürecini teşvik etmektedir. çnc olarak ise uluslararası prestij, temsil ve müzakere süreçlerinin keşiştiği bir diplomatik alan oluşturmaktadır.

Bununla birlikte mekanizmanın sınırları da bulunmaktadır. Uzun süre listede kalan alanlar, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik krizleri karşısında uluslararası müdahalenin etkisinin sınırlı kalabildiğini göstermektedir. Ayrıca listeye kaydedilmenin bazı devletler tarafından prestij kaybı olarak algılanması, koruma önceliklerinin diplomatik hassasiyetler nedeniyle geri plana itilmesine yol açabilmektedir.

Sonuç olarak Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi, küresel miras rejiminin hem kırılgan hem de dönüştürücü araçlarından biridir. Mekanizmanın etkinliği, listeye kaydetme veya listeden çıkarma kararlarının yanı sıra, ED'in uzun vadeli korunmasına sağladığı katkı üzerinden değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Bandarin, F., & van Oers, R. (2012). *The historic urban landscape: Managing heritage in an urban century*. Wiley-Blackwell.
- Brown, N. E., Liuzza, C., & Meskell, L. (2019). The politics of peril: UNESCO's List of World Heritage in Danger. *Journal of Field Archaeology*.
- Buzzini, G. P., & Condorelli, L. (2008). Article 11, List of World Heritage in Danger and deletion of a property from the World Heritage List. In F. Francioni & F. Lenzerini (Eds.), *The 1972 World Heritage Convention: A commentary* (pp. 175–201). Oxford University Press.
- Cleere, H. (1996). The concept of “outstanding universal value” in the World Heritage Convention. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 1(4), 227–233. <https://doi.org/10.1179/135050396793139042>
- Francioni, F. (Ed.). (2008). *The 1972 World Heritage Convention: A commentary*. Oxford University Press.
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. Routledge.
- Hofmann, L. (2024). The Great Barrier Reef and the List of World Heritage in Danger. *Völkerrechtsblog*. <https://doi.org/10.17176/20240725-151953-0>
- Hølleland, H., Hamman, E., & Phelps, J. (2018). Naming, shaming and fire alarms: The compilation, development and use of the List of World Heritage in Danger. *Transnational Environmental Law*, 8(1), 1–23. <https://doi.org/10.1017/S2047102518000225>
- Jokilehto, J. (2006). World Heritage: Defining the outstanding universal value. *City & Time*, 2(2), 1–10.

- Labadi, S. (2012). *UNESCO, cultural heritage, and outstanding universal value: Value-based analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions (Archaeology in Society)*. AltaMira Press.
- Meskel, L. (2012). The rush to inscribe: Reflections on the 35th session of the World Heritage Committee, UNESCO Paris, 2011. *Journal of Field Archaeology*, 37(2), 145–151.
- Meskel, L. (2018). *A future in ruins: UNESCO, world heritage, and the dream of peace*. Oxford University Press.
- Rössler, M. (2006). World Heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992–2006. *Landscape Research*, 31(4), 333–353.
<https://doi.org/10.1080/01426390601004210>
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*.
<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- UNESCO. (2024). *Implementing new visions: A guidebook for action on the List of World Heritage in Danger*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000390450>
- UNESCO. (2025a). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. UNESCO World Heritage Centre.
<https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- UNESCO. (2025b). *List of World Heritage in Danger*.
<https://whc.unesco.org/en/danger-list/>
- UNESCO. (2025c). *Decision 47 COM 8C.1: Update of the List of World Heritage in Danger (Retained Properties)*.
<https://whc.unesco.org/en/decisions/8913>

UNESCO. (2026). *The World Heritage List*.
<https://whc.unesco.org/en/list/>

DÜNYA MİRASI ARKEOLOJİK ALANLARINDA ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER TEMALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Şehnaz ERASLAN¹

1. GİRİŞ

1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (bundan sonra Sözleşme) “Üstün Evrensel Değer” (ÜED) taşıyan kültürel ve doğal miras alanlarının tüm insanlığın ortak mirası olarak korunmasını amaçlayan küresel bir çerçeve tesis etmiştir (Titchen, 1995; VonDroste, 2011; Labadi, 2013;). UNESCO Dünya Miras Sistemi kapsamında bir miras alanının Dünya Miras Listesi’ne dâhil edilebilmesi, söz konusu alanın ÜED’e sahip olduğunun ortaya konulmasına bağlıdır. Bu bağlamda aday varlığın, Dünya Mirası kriterlerinden en az birini karşılması ve özellikle bütünlük ve/veya özgünlük koşullarını sağlaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, miras alanının uzun vadede etkin biçimde korunmasını güvence altına alan uygun bir koruma rejimine ve yeterli bir yönetim çerçevesine sahip olması da temel bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Jokilehto, 2006).

Bu sistemin merkezinde yer alan ÜED kavramı, bir miras alanının yalnızca ulusal ya da bölgesel değil, evrensel ölçekte istisnai bir öneme sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlayan temel değerlendirme ölçütüdür (UNESCO, 2025). Ancak ÜED, Dünya Miras sisteminin teknik bir gerekliliği olmanın ötesinde, mirasın nasıl tanımlandığı, hangi anlatıların evrenselleştirildiği

¹ Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-1874-9488.

ve hangi miras türlerinin önceliklendirildiği sorularını doğrudan şekillendiren kurucu bir kavramdır.

ÜED kavramı, uluslararası miras literatüründe uzun süredir eleştirel tartışmaların odağında yer almaktadır. Erken dönem çalışmalardan itibaren, Dünya Miras Listesi'nin özellikle anıtsal mimari, erken devlet merkezleri ve klasik uygarlık anlatıları lehine işleyen bir seçicilik mekanizması ürettiği vurgulanmıştır (Cleere, 1996). Bu eleştiriler, evrensellik iddiasının kültürel olarak tarafsız bir ölçüt olmadığını, aksine belirli tarih yazımı gelenekleri, estetik normlar ve kurumsal öncelikler doğrultusunda biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Smith'in (2012) “yetkili miras söylemi” kavramsallaştırması, Dünya Miras sisteminin hangi miras biçimlerini meşru ve görünür kıldığını açıklamak açısından bu tartışmaya önemli bir kuramsal katkı sunmuştur. Yetkili miras söylemi, anıtsallığı, görkemli olanı, eskiyi ve estetik açıdan hoş olanı vurgular. Bu Avrupa merkezli söylem, UNESCO ve ICOMOS gibi kuruluşlar tarafından benimsenmiş ve uluslararası düzeyde onaylanmıştır (Smith, 2004,2006).

Diğer taraftan, ÜED değer-temelli ve söylemsel bir rejim olarak da ele alınmıştır. Labadi (2013),ÜED'in miras alanlarının niteliklerinden ziyade, bu niteliklerin nasıl yorumlandığı ve uluslararası bağlamda nasıl sunulduğuyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Benzer biçimde Meskeel (2013, 2018), Dünya Miras sistemini küresel ölçekte işleyen politik, ekonomik ve kurumsal bir yapı olarak ele alarak, ÜED'in evrensellik iddiasının çoğu zaman güç ilişkileri ve kültürel diplomasiyle iç içe geçtiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda ÜED, mirasın “evrensel değerini”ni nesnel biçimde ölçen bir araçtan ziyade, hangi miras anlatılarının küresel ölçekte dolaşıma gireceğini belirleyen bir filtre işlevi görmektedir.

Bu tartışmalar, arkeolojik miras söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Arkeolojik alanlar, doğaları gereği çok katmanlı mekânlar olmalarına karşın, Dünya Miras Listesi’nde çoğunlukla anıtsallık, merkezilik ve uygarlık temsili üzerinden evrenselleştirilmektedir (Trigger, 2006; Harrison, 2010,2013). Gündelik yaşam pratikleri, kırsal yerleşimler, üretim peyzajları ve insan–çevre ilişkileri ise ÜED anlatılarında sınırlı ölçüde yer bulmaktadır. UNESCO’nun 1994 yılında başlattığı “*Temsili, Dengeli ve Güvenilir Dünya Miras Listesi için Küresel Strateji*”(Labadi, 2005;Eraslan, 2020; UNESCO, 2025: para. 54-56), bu temsili dengesizlikleri gidermeyi amaçlamış olsa da, arkeolojik miras bağlamında ÜED’in kurucu anlatılarını köklü biçimde dönüştürmekte sınırlı bir etki yaratmıştır (Winter,2012, 2014).

Bu çalışma, UNESCO Dünya Mirası Sistemi içerisinde ÜED’in nasıl tanımlandığını ve bu tanımın adaylık süreçlerinde hangi ölçütler aracılığıyla somutlaştırıldığını esas almaktadır. Miras alanlarının özgünlük, bütünlük ve yönetim çerçevesi ya da yönetim planlarına ilişkin değerlendirmeler, ayrı bir araştırma alanı oluşturduğundan, bu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede 2025 yılı itibarıyla Türkiye’nin Dünya Miras Listesi’ne kayıtlı 22 miras alanı yer almaktadır. Makalenin konusu gereğince söz konusu Liste’nin arkeolojik alanlarına (Göbeklitepe, Nemrut Dağı, Arslantepe, Çatalhöyük, Hattuşa, Troya, Efes, Bergama, Aphrodisias, Gordion, Sardes–Bin Tepe ve Xanthos–Letoon) ait resmî adaylık dosyaları ve ÜED beyanları (UNESCO,2026) karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmada, ÜED anlatılarında tekrar eden temalar (anıtsallık, ilk olma, tarihsel dönüm noktası söylemi, merkezilik, devletleşme, elit temsiller, kültürel etkileşim ve peyzaj ölçeği) belirlenmiş ve “Türkiye’de Arkeolojik Alanlarda ÜED Anlatı Tipleri” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu sayede Türkiye

örneğinde ÜED'in nasıl yapılandırıldığı ve hangi anlatı çerçeveleri aracılığıyla evrensellik iddiası üretildiği ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışma bulguları, Dünya Mirası Sistemi içerisindeki temsiliyet dinamikleri ve arkeolojik mirasın küresel ölçekte nasıl çerçevelendiği bağlamında değerlendirilmiştir.

2. UNESCO DÜNYA MİRASI SİSTEMİNDE ÜED TANIMI

ÜED kavramı, adaylık sisteminin kurucu eksenini oluşturması bakımından sıklıkla “Sözleşmenin kalbi” olarak nitelendirilmektedir. Nitekim ÜED, Sözleşme'nin uygulanmasını düzenleyen Uygulama Rehberi içerisinde özellikle 49. 77. ve 78. paragraflarda açık bir biçimde tanımlanmakta ve bir varlığın Dünya Miras Listesi'ne kaydedilme koşullarını belirleyen temel eşik olarak konumlandırılmaktadır.

Uygulama Rehberi'nin 49. paragrafı, ÜED'nin kapsamını şu şekilde ortaya koyar: “Üstün evrensel değer, ulusal sınırları aşan ve tüm insanlığın bugünkü ve gelecek nesilleri için ortak öneme haiz istisnai bir kültürel ve/veya doğal önemi ifade etmektedir” (UNESCO, 2025: parag. 49).

Bu tanım, ÜED'nin ulusal ölçekte önem atfedilen miras değerlerinin yanı sıra, ulus ölçeğini aşan bir ortaklık iddiasını taşıyan “istisnai” nitelikleri hedeflediğini göstermektedir. Buna bağlı olarak ÜED, mirasın değerini betimleyen bir kavram olma ötesinde uluslararası kabul süreçlerinde değer gereklendirilmesini ve karşılaştırılabilirliğini zorunlu kılan bir değerlendirme rejimi olarak işlev görmektedir.

Dünya Miras Komitesi'nin ÜED'e ilişkin karar mantığı 77. paragrafta daha uygulamalı bir düzleme taşınmaktadır:

“Eğer bir varlık on kriterden bir veya daha fazlasını karşılıyor ise, Komite bu varlığın üstün evrensel değere sahip olduğunu kabul eder” (UNESCO, 2025:parag. 77). Dolayısıyla ÜED’in tanınması, doğrudan kriter sistemine bağlanmıştır; başka bir ifadeyle ÜED, ölçütlerden bağımsız soyut bir değer beyanı değil, Komite tarafından belirlenmiş on kriterden en az birinin karşılanması üzerinden kurumsallaşan bir kabul mekanizmasıdır.

Bu kriterler, Uygulama Rehberi’nin 2005 revizyonu ile tek bir çatı altında birleştirilmiş olmakla birlikte,(i)–(vi) kültürel, (vii)–(x) doğal nitelikteki varlıkları tanımlamaktadır. Buna göre:

Kültürel miras kriterleri (i–vi):

- (i) insanın yaratıcı dehasının bir başyapıtını temsil etmek;
- (ii) mimarlık/teknoloji, anıtsal sanatlar, şehircilik ya da peyzaj tasarımı alanlarında, bir zaman dilimi boyunca veya belirli bir kültürel alanda insan değerleri arasında önemli bir etkileşimi sergilemek;
- (iii) yaşayan ya da ortadan kalkmış bir kültürel geleneğe veya uygarlığa benzersiz ya da en azından istisnai bir tanıklık sunmak;
- (iv) insanlık tarihinin önemli evre(ler)ini örnekleyen bir yapı türü, mimari/teknolojik bütün ya da peyzajın seçkin bir örneği olmak;
- (v) geri döndürülemez değişim baskısı altında kırılganlaşmış olmak üzere, geleneksel insan yerleşimi, arazi/deniz kullanımı veya insan–çevre etkileşiminin seçkin bir örneğini temsil etmek;
- (vi) evrensel öneme sahip olaylar, yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar ya da sanatsal/edebî eserlerle doğrudan veya somut biçimde ilişkili olmak (Komite

bu kriterin tercihen diğerkriterlerle birlikte kullanılmasını öngörür).

Doğal miras kriterleri (vii–x):

- (vii) üstün doğal güzellik ve estetik önem taşıyan olağüstü doğal olgular veya alanlar içermek;
- (viii) yaşamın kaydı dâhil yerkünün tarihinin başlıca evrelerini, yer şekillerinin gelişimindeki süregelen jeolojik süreçleri ya da önemli jeomorfolojik/fizyografik özellikleri temsil eden seçkin örnekler olmak;
- (ix) karasal, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemlerinde bitki ve hayvan topluluklarının evrim ve gelişiminde süregelen önemli ekolojik/biyolojik süreçleri temsil eden seçkin örnekler olmak;
- (x) biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve anlamlı doğal habitatları (özellikle tehdit altındaki türlerin yaşam alanları dâhil) içermek.

Bununla birlikte, Uygulama Rehberi’nin 78. paragrafı, ÜED’inkriter karşılanmasıyla sınırlı olmadığını, bunun yanında adaylığın uluslararası kabulü için özgünlük, bütünlük ile koruma ve yönetim kapasitesi koşullarının zorunlu olduğunu açıkça belirtir: “Bir miras alanının üstün evrensel değer olarak kabul edilebilmesi için özgünlük ve bütünlük koşullarını karşılaması ve güvenliğini sağlamak için de yeterli bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gerekmektedir” (UNESCO, 2025: para. 78). Bu hüküm, ÜED’in “değer” beyanı olarak, alanın sürdürülebilir korunabilirliği ve yönetilebilirliğiyle birlikte değerlendirilen çok bileşenli bir çerçeve olduğunu ortaya koymaktadır.

Uygulama Rehberi’ndeki bu tanımlardan hareketle, bir miras alanının Dünya Miras Listesi’ne kaydedilebilmesi için (i) Komite’nin belirlediği on kriterden en az birinin karşılanması,

(ii) özgünlük ve bütünlük koşullarının sağlanması ve (iii) bu koşulların sürekliliğini güvence altına alacak yeterli koruma ve yönetim sisteminin varlığı gerekmektedir. Bu üçlü yapı, ÜED’in “neden değerli?”, “değer nasıl korunacak?” sorularına da kurumsal bir yanıt ürettiğini göstermektedir.

Kriterlerin tarihsel gelişimi, ÜED kavramının uygulamadaki değişkenliğini anlamak açısından ayrıca önem taşımaktadır. Nitekim aday miras alanının ÜED eşiğinin belirlenmesinde kritik bir araç olan kriterler, ilk kez 1977 tarihli Uygulama Rehberi’nde taslak olarak yer almıştır. 1980 tarihli revizyonda ise kültürel miras alanları için altı kriter, doğal miras alanları için dört kriter ayrı başlıklar altında resmen kabul edilmiştir. Son olarak, 2005 yılında Uygulama Rehberi yeniden revize edilmiş; Komite’nin (6 EXT.COM 5.1) sayılı kararıyla on kriter tek bir çatı altında birleştirilmiş, ilk altı kriter kültürel miras, son dört kriter doğal miras için belirlenmiştir (UNESCO, 2025).

Ancak 1977–2005 döneminde kriterler yapısal olarak yeniden düzenlenmekle birlikte içerik ve vurgu düzeyinde de dönüşüme uğramıştır. Bu süreçte kriterlerde yapılan içerik değişiklikleri, ÜED’nin hem Taraf Devletler hem de danışma organları tarafından farklı biçimlerde yorumlanıp uygulanmasına yol açmıştır (ICOMOS, 2008). Bu değişkenliğe yanıt olarak ICOMOS, uzman toplantıları ve raporlarla ÜED’in kriterler üzerinden daha tutarlı biçimde ifade edilmesini amaçlayan bir dizi girişim geliştirmiştir. Bu girişimlerden biri, ICOMOS tarafından yayımlanan “Dünya Miras Listesi için Eylem Planı”dır (ICOMOS, 2005). Söz konusu çalışma, mevcut miras alanlarını tipolojik, kronolojik ve tematik bir çerçevede değerlendirirerek Taraf Devletlere daha sistematik bir bakış açısı sunmayı hedeflemiştir (ICOMOS, 2005).

Bu eylem planının birincil amacı, 1994 Küresel Stratejisinin hedefi olan “Temsili, Dengeli ve Güvenilir” bir Dünya Miras Listesi oluşturulmasına yönelik çalışmalara katkı sağlamaktır (ICOMOS, 2005). Bununla birlikte, çalışma aynı zamanda Dünya Miras Listesi’nde bazı temaların yetersiz temsil edildiğini belirterek, kültürel kategoride tematik çeşitliliğin artırılması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, Sözleşme’nin birinci maddesinde tanımlanan kültürel miras kapsamı (sitler, anıtlar ve yapı toplulukları) içinde; kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi, tarihöncesi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesi gündeme gelmiştir. Böylelikle ÜED’in gerekçelendirilmesinde anıtsal ve klasik miras türlerinden ziyade temsiliyeti görece zayıf olan miras kategorilerinin de daha görünür kılınması hedeflenmiştir.

3. TÜRKİYE’NİN DÜNYA MİRAS LİSTESİ’NDEKİ ARKEOLOJİK ALANLARDA ÜED ANLATI TİPLERİ

Türkiye’nin Dünya Miras Listesi’ne kayıtlı arkeolojik alanlarına ilişkin ÜED beyanları ile bu alanların kültürel miras için belirlenen altı kriter kapsamında karşıladıkları ölçütlerde kullanılan anlatımlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, farklı kronolojik dönemlere ve kültürel bağlamlara ait olmalarına rağmen, evrensellik iddiasının büyük ölçüde benzer anlatı kalıpları üzerinden kurulduğu görülmektedir.

Bu bağlamda Hattuşa – Hitit Başkenti, Nemrut Dağı, Xanthos–Letoon, Troya Arkeolojik Alanı, Çatalhöyük Neolitik Alanı, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Efes, Aphrodisias, Göbeklitepe, Arslantepe Höyüğü, Gordion ile Sardes ve Bin Tepe Lidya Tümülüsleri gibi alanların ÜED anlatılarında; anıtsallık, “ilk olma” ya da tarihsel bir dönüm

noktasını temsil etme, siyasal ve dinsel merkezilik, elit temsiller ile kültürel etkileşim vurgularının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Tablo 1’de de belirtildiği üzere, söz konusu alanlar, kültürel miras için tanımlanan kriterlerin farklı kombinasyonlarını karşılamakla birlikte, ÜED anlatılarında bu tematik çerçevelerin tekrar eden biçimde kullanılması dikkat çekmektedir. Bu durum, Türkiye örneğinde arkeolojik mirasın Dünya Miras sistemi içerisinde, dönemsel ve kültürel çeşitliliğe rağmen, sınırlı sayıda ortak tematik yapı aracılığıyla temsil edildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Dünya Miras Listesi’nde Yer Alan Arkeolojik Alanlar ve UNESCO Kriterleri

Alan	Yıl	Kriter
Hattuşa	1986	iii, iv
Nemrut Dağı	1987	i, iii, iv
Xanthos–Letoon	1988	ii, iii
Troya	1998	ii, iii, vi
Çatalhöyük	2012	ii, iii, iv
Bergama	2014	i, ii, iii, iv, vi
Efes	2015	iii, iv, vi
Aphrodisias	2017	ii, iii, iv, vi
Göbeklitepe	2018	i, ii, iv
Arslantepe	2021	iii
Gordion	2023	iii
Sardes ve Bin Tepe	2023	iii

3.1. Anıtsallık

ÜED anlatılarında anıtsallık, çoğu zaman olağanüstü ölçek ve mühendislik başarısı ile somutlaştırılmaktadır. Bu bağlamda Nemrut Dağı 50 m yüksekliğindeki tümülüsü, kolosaltanrı–kral heykelleri ve dağ zirvesine yerleştirilmiş teras düzeniyle, anıtsallığı yalnızca mimari değil peyzajın dönüştürülmesi üzerinden de kurmaktadır. Benzer biçimde Hattuşa, 8 km’yi aşan sur sistemi, çok sayıda anıtsal kapı ve çift cidarlı savunma düzeniyle siyasal gücümimari hâkimiyetüzerinden görünür kılmaktadır.

Bergama’da ise anıtsallık, Kale Tepesi’nin dik topoğrafyasına uyarlanmış teraslı akropol, tapınaklar, tiyatrolar, stoa, gymnasion, kütüphane ve geniş tümölüs halkasıyla hem kentsel hem de çevresel ölçekte sergilenmektedir. Gordion ve Sardes–Bin Tepe örneklerinde de anıtsallık, şehrin yöneticilerinin yoğuntümölüs peyzajı üzerinden okunmaktadır. Bu alanlarda ÜED, gündelik yerleşim dokusundan ziyade gücü temsil eden büyük yapılar aracılığıyla tanımlanmaktadır.

3.2. İlk Olma / Dönüm Noktası

ÜED metinlerinde sıkça kullanılan bir diğer strateji, arkeolojik alanları insanlık tarihinin kritik kırılma anlarına yerleştirmektir. Göbeklitepe, avcı-toplayıcı topluluklar tarafından inşa edilen T-biçimli dikilitaşlarıyla “anıtsal mimarinin en erken örneklerinden biri” olarak sunulmaktadır. Böylece ÜED, tarım öncesi dönemde anıtsallık fikrine dayandırılmaktadır. Çatalhöyük ise yerleşik tarım topluluklarının erken ve uzun süreli bir örneği olarak, kentleşmenin ve toplumsal örgütlenmenin başlangıcı söylemiyle konumlandırılmaktadır.

Bu anlatı, Arslantepe Höyüğü’nde bürokrasi ve devlet yönetim pratiklerinin en erken örneklerinin ortaya çıkışıyla sunulmaktadır. Sardes–Bin Tepe örneğinde ise paranın icadı üzerinden ilk olma vurgusu gözlemlenmektedir. Bu alanlarda ÜED, tarihsel süreçlerin kademeli doğasından ziyade “ilk” ve “en erken” vurgusuyla sadeleştirilmiş bir evrensellik üretmektedir.

3.3. Merkezilik ve Devletleşme

Birçok alanın ÜED gerekçesi, siyasal ve yönetsel merkez olma niteliğine dayandırılmaktadır. Örneğin Hattuşa, bir imparatorluk başkenti olarak saraylar, tapınaklar ve idari yapılarla donatılmıştır. Troya, Anadolu, Ege

ve Balkanlar arasındaki stratejik konumu sayesinde bir kültürel ve siyasal temas noktası olarak sunulmuştur. Gordion-Frigve Sardes-Lidya krallıklarının başkentleri olarak, devletleşmenin mimari ve mekânsal göstergeleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Efes ve Bergama, Roma döneminde eyalet merkezleri ve bölgesel güç odakları olarak öne çıkmaktadır. Bu örneklerde ÜED, merkezin çevreye hâkimiyetini vurgulayan kentsel düzen, anıtsal kamu yapıları ve altyapı sistemleri üzerinden inşa edilmiştir.

3.4. Elit Temsiller

ÜED anlatılarında elit grupların maddi temsilleri merkezi bir yer tutmaktadır. Nemrut Dağı, hükümdarın kendisini tanrılarla eşitleyen soy anlatıları ve dexiosis sahneleriyle doğrudan bir krallık temsili sunmaktadır. Arslantepe, erken idari elitlerin saray kompleksi ve “donmuş an” niteliğindeki korunmuşluğu sayesinde elit yaşamı ayrıntılı biçimde görünür kılmaktadır.

Aphrodisias, imparatorlukla ayrıcalıklı ilişkiler, heykel atölyeleri ve elit portre geleneğiyle sanatsal elitizmin ÜED’edönüşmesini sağlamaktadır. Efes’te teras evler, mozaikler ve mermer kaplamalar üst sınıf yaşamını temsil etmektedir. Bu alanlarda alt toplumsal gruplar büyük ölçüde arka planda kalmakla birlikte ÜED, seçkinlerin mekânları üzerinden tanımlanır.

3.5. Kültürel Etkileşim ve Peyzaj

ÜED, kültürel etkileşimlerin mekânsal bütünlüğü üzerinden de kurgulanmıştır. Xanthos-Letoon, Likçe yazıtlar, çok dilli belgeler ve kutsal alanıyla yerel kimlik ile dış etkilerin birlikte varlığını somutlaştırmaktadır. Efes, Ana Tanrıça kültünden Artemis’e,

oradan Hristiyanlığa uzanan dinsel sürekliliği mekân üzerinden göstermektedir.

Bergama’da Anadolu, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemi katmanları,Troya’da ise mitolojik anlatılarla arkeolojik katmanlar birlikte sunularak etkileşim, çoğunlukla uyumlu bir sentez olarak temsil edilmiştir. Peyzaj, kutsal alanlar, nekropoller ve doğal kaynaklarla birlikte ele alınarak ÜED’in mekânsal ölçeği genişletilmiştir.

3.6. Türkiye Örneğinde ÜED’inTemsiliyeti

Türkiye örneğinde Dünya Miras Listesi’ne kayıtlı arkeolojik alanların ÜED anlatıları, büyük ölçüde anıtsallık, tarihsel dönüm noktaları, siyasal merkezilik ve elit temsiller etrafında yapılandırılmaktadır. Bu tematik çerçeve, arkeolojik mirasın evrensel değerinin belirli tarih yazımsal ve estetik öncelikler doğrultusunda tanımlandığını göstermektedir. Bununla birlikte, arkeolojik mirasın evrensel değerinin daha kapsayıcı ve çok boyutlu biçimde kavranabilmesi için, bu baskın tematik yapının gündelik yaşam pratikleri, toplumsal çeşitlilik, uzun süreli mekânsal dönüşümler ve insan-doğa ilişkileri gibi boyutlarla genişletilmesi gerekmektedir. Eleştirel miras çalışmaları, mirasın yalnızca olağanüstü ve seçkin olan üzerinden değil, süreklilik arz eden toplumsal pratikler üzerinden de anlam kazandığını ortaya koymaktadır (Smith, 2006).

Smith (2006), Avrupa merkezli yetkili miras söyleminin evrensellik kavramı aracılığıyla Dünya Miras Sözleşmesi üzerinde hâkimiyet kurduğunu ileri sürmektedir. Dünya Miras Listesi’nde yer alan arkeolojik miras alanlarının büyük bir bölümü, başyapıt olma, tarihsel olarak “ilk” olma, başkent ya da siyasal merkez niteliği taşıma gibi gerekçeler üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Bu durum, evrensellik iddiasıyla oluşturulmuş bir listenin hangi ölçütlere ve hangi sınırlara kadar

sürdürülebileceği sorusunu kaçınılmaz biçimde gündeme getirmektedir. Liste, ne zamana kadar anıtsallığı, istisnailiğı ve tarih yazımında zaten merkezî konumda bulunan anlatıları öncelemeye devam edecektir? Bu çalışma kapsamında ortaya konulan bulgular, Dünya Miras Sistemi'nin mevcut kriterler çerçevesinde evrenselliğı tanımlamakta ve temsil etmekte yapısal sınırlılıklar taşıdığını açık biçimde göstermektedir.

Bu çerçevede ÜED anlatılarında sıklıkla vurgulanan “ilk olma” ya da tekil tarihsel dönüm noktalarına dayalı söylem, tarihsel süreçlerin çok merkezli ve kademeli karakterini çoğu zaman sadeleştirmektedir. Oysa yerleşimlerin farklı dönemlerde nasıl dönüştüğü, yeniden kullanıldığı ya da terk edildiği gibi uzun tarihsel süreçlerin de evrensel değerin kurucu unsurları olarak ele alınması mümkündür. Böyle bir yaklaşım, tarihsel değişimi doğrusal ve teleolojik bir ilerleme anlatısı yerine, kesintili ve çok katmanlı dönüşümler üzerinden değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

Benzer biçimde ÜED metinlerinde temsil dili çoğunlukla krallar, imparatorlar ve yönetsel elitler üzerinden kurulmaktadır. Buna karşılık konut alanları, üretim mekânları, zanaat faaliyetleri ve emek süreçleri aracılığıyla toplumsal çoğulluğun görünür kılınması, miras anlatılarının kapsayıcılığını önemli ölçüde artırabilir. Arkeolojik alanların siyasal gücün mekânsal tezahürleri olduğu gibi, gündelik yaşamın, toplumsal ilişkilerin ve eşitsizliklerin maddi kayıtları olduğu yönündeki yaklaşımlar, çağdaş arkeoloji kuramında güçlü biçimde vurgulanmaktadır (Hodder, 2012).

Kültürel etkileşim teması da ÜED anlatılarında çoğunlukla uyumlu ve sentezci bir çerçevede sunulmaktadır. Ancak kültürel temasların çatışmalı, asimetrik ve güç ilişkileriyle şekillenen boyutlarının dikkate alınması, evrensellik iddiasının tarihsel bağlamını derinleştirecektir. Arkeolojik ve

tarihsel araştırmalar, kültürel etkileşimlerin çoğu zaman eşitsiz, zorlayıcı ve dönüştürücü süreçler üzerinden geliştiğini ortaya koymaktadır (Gosden, 2004).

ED anlatılarında peyzajın değerlendirilmesi de çoğunlukla anıtsal ve kutsal alanlar üzerinden gerçekleşmektedir. Buna karşın su yönetimi, tarımsal üretim, doğal kaynak kullanımı ve çevresel uyum stratejileri gibi insan–doğa ilişkilerinin gündelik ve ekonomik boyutlarının dikkate alınması, arkeolojik mirasın tarihsel sürdürülebilirliğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır (Ingold, 2000).

Bu bağlamda ED, sabit ve değişmez bir değer ölçütü olarak değil; hangi miras türlerinin hangi anlatılar aracılığıyla görünür kılındığını belirleyen, tarihsel olarak inşa edilmiş ve dönüştürülebilir bir kavramsal ereve olarak ele alınmalıdır. Türkiye rneği, arkeolojik mirasın Dünya Miras sistemi içerisinde daha çoğulcu ve kapsayıcı biçimde temsil edilebilmesinin, mevcut anlatıların dışlanmasıyla değil, bu anlatıların eleştirel biçimde genişletilmesi yoluyla mümkün olabileceğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu alışma, Türkiye’nin Dünya Miras Listesi’ne kayıtlı arkeolojik alanların stn Evrensel Değer (ED) beyanlarını, alanların tarihsel özellikleri üzerinden ve bu beyanların hangi anlatı yapıları ve temsiliyet kalıpları aracılığıyla kurulduğu üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Analiz sonuçları, farklı kronolojik dönemlere ve kültürel bağamlara ait arkeolojik alanların ED anlatılarında büyük ölçüde benzer tematik eksenler etrafında temsil edildiğini göstermektedir. Anıtsallık, “ilk olma”, tarihsel dönüm noktası, siyasal merkezilik ve elit temsiller gibi temaların tekrar eden biçimde ne çıkması, ED’in uygulamada teknik bir değerlendirme ölçütü ile birlikte

belirli miras türlerini ve tarih anlatılarını önceliklendiren bir temsiliyet  er evesi olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

Bu bulgu, Dünya Miras literatüründe dile getirilen eleştirel yaklaşımlarla da örtüşmektedir. Cleere'in (1996) belirttiği gibi  ED kavramı evrensellik iddiası taşımasına rağmen uygulamada belirli miras biçimlerinin  ne çıkarıldığı seçici bir yapı üretmektedir. Smith'in (2006) "yetkili miras söylemi" kavramsallaştırması ise uluslararası miras rejiminin çoğu zaman anıtsal, görkemli ve tarih yazımında merkezî konumda bulunan miras biçimlerini görünür kıldığını ortaya koymaktadır. Türkiye'deki arkeolojik alanların  ED beyanlarında görülen tematik tekrarlar, bu küresel miras söyleminin ulusal adaylık süreçlerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, Dünya Miras Sistemi'nin "istisnai" ve " st n" değer kavramları üzerinden işleyen seçici yapısının evrensellik iddiası ile temsili çeşitlilik arasındaki gerilimi görünür h le getirmesidir. Labadi (2013) ve Meskell'in (2018)  alışmalarında vurgulandığı gibi  ED, miras alanlarının içkin özellikleriyle uluslararası düzlemde nasıl yorumlandığı ve sunulduğuyla ilişkilidir. Bu durum, arkeolojik mirasın evrenselleştirilme süreçlerinde belirli tarih anlatılarının  ne çıkmasına, diğerlerinin ise daha sınırlı  l de temsil edilmesine yol açmaktadır.

Arkeolojik mirasın evrensel değerinin daha kapsayıcı biçimde değerlendirilmesi, anıtsal yapılar ve siyasal merkezler üzerinden ve gündelik yaşam pratikleri, üretim alanları, çevresel ilişkiler ve uzun süreli mekânsal dönüşümler gibi boyutların da  ED anlatılarında daha görünür h le getirilmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte mirasın sürdürülebilirliği fiziksel varlıkların korunmasıyla sınırlı değildir. Kültürel mirasın sürekliliği, bu mirasın eğitim yoluyla yeniden yorumlanması ve toplumsal yaşam içinde anlamını koruyarak aktarılmasıyla mümkün olmaktadır (Taşpınar, 2026). Bu

yönüyle mirasın evrensel değeri belirlenmesi kadar, bu değeri toplum tarafından nasıl algılandığı ve nasıl aktarıldığı da önem taşımaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye örneği üzerinden Dünya Miras Sistemi'nde ÜED anlatılarının nasıl yapılandırıldığını ortaya koyarak temsiliyet, kapsayıcılık ve tematik çeşitlilik tartışmalarına katkı sunmaktadır. Bulgular, ÜED'in hem sabit ve evrensel bir değer ölçütü olarak, hem de tarihsel ve kurumsal süreçler içinde şekillenen dinamik bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, gelecekte hazırlanacak adaylık dosyalarının ve miras yönetim stratejilerinin daha çoğulcu temsiliyet modelleri doğrultusunda geliştirilmesine yönelik kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Cameron, C. (2009). The evolution of the concept of outstanding universal value. In N. Stanley-Price (Ed.), *Conserving the authentic: Essays in honour of Jukka Jokilehto* (ICCROM Conservation Studies, Vol. 10, pp. 127–136). ICCROM.
https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics10_jukkafestchrift_en.pdf
- Cleere, H. (1996). The concept of “outstanding universal value” in the World Heritage Convention. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 1(4), 227–233.
- Eraslan, ř. (2020). UNESCO Dünya Miras Listesinde arkeolojinin temsiliyeti: Türkiye örneği. *Journal of Awareness*, 5(2), 119–134.
<https://doi.org/10.26809/joa.5.010>
- Gosden, C. (2004). *Archaeology and colonialism: Cultural contact from 5000 BC to the present*. Cambridge University Press.
- Harrison, R. (2010). *Understanding the politics of heritage*. Manchester University Press in association with The Open University.
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. Routledge.
- Hodder, I. (2012). *Entangled: An archaeology of the relationships between humans and things*. Wiley-Blackwell.
- ICOMOS. (2005). *The World Heritage List: Filling the gaps – An action plan for the future*.
http://www.international.icomos.org/world_heritage/whl_gaps.htm

- ICOMOS. (2008). *Submissionby ICOMOS: Reflection workshop on thef uture of the World Heritage Convention*. <http://www.icomos.no/wpcontent/uploads/2014/04/WHC-reflection-workshop.pdf>
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: Essays on livelihood, dwellingandskill*. Routledge.
- Jokilehto, J. (2006). Considerations on authenticity and integrity in World Heritage context. *City & Time*, 2(1), 1–16.
- Labadi, S. (2005). A review of the Global Strategyfor a balanced, representative and credible World Heritage List 1994–2004. *Conservationand Management of ArchaeologicalSites*, 7(2), 89–102. <https://doi.org/10.1179/135050305793137477>
- Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage, and outstanding universal value: Value-based analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*, AltaMira Press.
- Meskel, L. (2013). UNESCO’s World Heritage Convention at 40. *Current Anthropology*, 54(4), 483–494.
- Meskel, L. (2018). *A future in ruins: UNESCO, World Heritage, and the dream of peace*. Oxford University Press.
- Smith, L. (2004). *Archaeological theory and the politics of cultural heritage*. Routledge.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
- Smith, L. (2012). Discourses of heritage: Implications for archaeological community practice. *Nuevo Mundos Nuevos*. <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.64148>
- Taşpınar, ř.E. (2025). Somut ve somut olmayan kùltùrel mirasın sanat eğitimindeki rolù. *11th International Conference*

on Multidisciplinary Sciences (ICOMUS), Bakü, Azerbaycan.

Titchen, S. (1995). *On the construction of outstanding universal value: UNESCO's World Heritage Convention (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) and the identification and assessment of cultural places for inclusion in the World Heritage List* (Unpublished doctoral dissertation). Australian National University.

Titchen, S. (1995). On the construction of outstanding universal value. UNESCO's world heritage

Trigger, B. G. (2006). *A history of archaeological thought* (2nd ed.). Cambridge University Press.

UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*.
<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

UNESCO. (2005). *Global strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List*.
<http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>

UNESCO. (2025). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*.
<http://whc.unesco.org/en/guidelines>

UNESCO. (2026). *World Heritage Site (Türkiye)*.
<https://whc.unesco.org/en/statesparties/tr>

VonDroste, B. (2011). The concept of outstanding universal value and its application: From the seven wonders of the ancient world to the 1,000 World Heritage places today. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1(1), 26–41.
<https://doi.org/10.1108/20441261111129915>

- Winter, T. (2013). Clarifying the critical in critical heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 19(6), 532–545. <https://doi.org/10.1080/13527258.2012.720997>
- Winter, T. (2014). Beyond Euro centrism? Heritage conservation and the politics of difference. *International Journal of HeritageStudies*, 20(2), 123–137.

ARKEOLOJİ ALANINDA BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com